

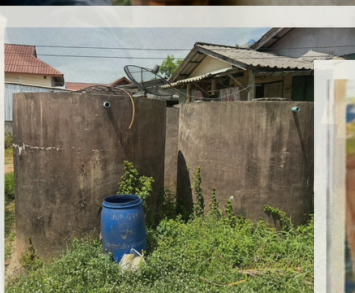
“บ่อปูนพวกนี้
อยู่มาเรื่อยๆ ปีแล้ว...
สมัยก่อนยังไม่มียาฆ่าเชื้อโรค
คนที่นี่ก็อาศัยน้ำฝนทั้งนั้น”
- ช่างเอี้ยด
ช่างหล่อบ่อเก็บน้ำฝน ตำบลลูกุด

ภูมิปัญญา เก็บน้ำฝน แห่งลูกุด

ที่กำลังเลือนหายไป...พร้อมช่างคนสุดท้าย

บ่อก่อสร้างแบบตึงบอนพื้น
ครัวเรือน

บ่อก่อสร้างแบบฝังดิน

บ่อเก็บน้ำฝนแบบดั้งเดิม

เรื่องเล่าของภูมิปัญญาการจัดการน้ำ
จากชุมชนตำบลลูกุด อำเภอสังขละบุรี จังหวัดสงขลา

ในปัจจุบัน น้ำประปาได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของผู้คน โดยเฉพาะในเขตเมืองที่สามารถเปิดก๊อกใช้น้ำได้ตลอดเวลา จนหลายคนอาจมองข้ามความสำคัญของการมีแหล่งน้ำสำรองภายในครัวเรือน แต่เมื่อเกิดสถานการณ์ไม่คาดคิด เช่น น้ำประปาไม่ไหล น้ำประปามีสีแดง ภัยแล้ง หรือเหตุฉุกเฉินอื่น ๆ จึงทำให้เห็นว่า "การมีน้ำสำรอง" เป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงชีวิตและความมั่นคงของครัวเรือน

สำหรับชุมชนชนบท โดยเฉพาะพื้นที่ชายฝั่งอย่างตำบลคุชูด อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา การเตรียมความพร้อมรับมือกับสถานการณ์ดังกล่าวไม่ใช่เรื่องใหม่ หากแต่เป็นวิถีชีวิตที่ส่งผ่านประสบการณ์และการเรียนรู้จากธรรมชาติมาอย่างยาวนาน ชาวบ้านได้พัฒนาภูมิปัญญาการเก็บกักน้ำฝนไว้ใช้ในครัวเรือน เพื่อให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ เมื่อแหล่งน้ำหลักไม่สามารถใช้งานได้

หนึ่งในภูมิปัญญาที่สะท้อนการปรับตัวของชุมชน คือ บ่อเก็บน้ำฝนแบบวงคอนกรีต ซึ่งถูกสร้างขึ้นใต้ฐานบ้านของแทบทุกครัวเรือนก่อนที่ระบบประปาจะเข้ามา แม้เวลาจะผ่านมากกว่าหนึ่งศตวรรษ บ่อเหล่านี้ยังคงทำหน้าที่เป็นแหล่งน้ำสำรองที่สำคัญ และสะท้อนแนวคิดการจัดการน้ำที่มุ่งสร้างความมั่นคงด้านน้ำในระดับครัวเรือน ผ่านการพึ่งพาตนเองและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างรู้คุณค่า

จากแนวคิดดังกล่าว จึงนำไปสู่การศึกษาภูมิปัญญาการเก็บน้ำฝนของชุมชนตำบลคุชูด ซึ่งไม่เพียงสะท้อนองค์ความรู้ด้านการจัดการน้ำของคนในอดีต หากยังแสดงให้เห็นถึงคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ยังสามารถตอบโจทย์การรับมือกับความไม่แน่นอนด้านทรัพยากรน้ำในปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม

การศึกษาค้นคว้านี้ได้รับความร่วมมือจากองค์การบริหารส่วนตำบลคุชูด ผู้นำชุมชน และประชาชนในพื้นที่ ที่ร่วมถ่ายทอดข้อมูลและประสบการณ์เกี่ยวกับภูมิปัญญาการเก็บน้ำฝน จนทำให้การรวบรวมองค์ความรู้ครั้งนี้เป็นไปอย่างสมบูรณ์ ผู้เรียบเรียงขอขอบคุณทุกภาคส่วนที่มีส่วนสำคัญในการสนับสนุนการดำเนินงานเป็นอย่างยิ่ง

ภูมิปัญญาเก็บน้ำฝนแห่งชุมชนที่กำลังเลือนหายไป....พร้อมช่างคนสุดท้าย

“บ่อบุนพวกนี้อยู่มากกว่าปีแล้ว...สมัยก่อนยังไม่มีน้ำประปา คนที่นี่ก็อาศัยน้ำฝนทั้งนั้น”

คำบอกเล่าสั้น ๆ ของ ช่างเอียด ช่างหล่อบ่อกับน้ำฝนในตำบลคุชูด อำเภอสังขละบุรี จังหวัดสงขลา ไม่เพียงสะท้อนความทรงจำของคนในชุมชน หากยังเป็นจุดเริ่มต้นของการค้นพบภูมิปัญญาการจัดการน้ำที่สั่งสมและสืบทอดกันมายาวนานกว่าหนึ่งศตวรรษ

ระหว่างการเดินทางที่ศึกษาภูมิปัญญาการจัดการน้ำของชุมชนคาบสมุทราสังขละบุรี พบว่าได้หมู่บ้านของชาวบ้านจำนวนมากยังคงมีบ่อบุนทรงกลมขนาดใหญ่ตั้งอยู่ แม้ภายนอกจะดูเป็นเพียงถังเก็บน้ำธรรมดา แต่แท้จริงแล้ว บ่อเหล่านี้คือหลักฐานของการเรียนรู้จากธรรมชาติ การปรับตัวต่อข้อจำกัดของพื้นที่ และการพึ่งพาตนเองของชุมชนในยุคที่ระบบประปายังไม่เข้าถึง

ภูมิปัญญาการเก็บน้ำฝน : ระบบจัดการน้ำที่เกิดจากการเรียนรู้ธรรมชาติ

ช่างเอียดเล่าว่า ในอดีตตำบลคุชูดเป็นพื้นที่ที่มีข้อจำกัดด้านแหล่งน้ำจืดไม่สามารถใช้น้ำบาดาลได้สะดวก ทั้งจากสภาพดินและคุณภาพน้ำ ทำให้ชาวบ้านต้องอาศัยน้ำฝนเป็นแหล่งน้ำหลักสำหรับการอุปโภคและบริโภค

ทุกครั้งที่ฝนตก น้ำจะไหลจากหลังคาผ่านรางน้ำลงสู่บ่อกับน้ำที่สร้างไว้ใต้ถุนบ้าน กลายเป็นแหล่งน้ำสำรองที่ใช้ได้ตลอดทั้งปี ด้วยเหตุนี้เกือบทุกครัวเรือนโดยเฉพาะในหมู่ที่ 5 และหมู่ที่ 8 ของตำบลคุชูด จึงมีบ่อกับน้ำฝนอย่างน้อย 1-4 บ่อ จนกลายเป็นภาพคุ้นตาของชุมชนมาหลายชั่วอายุคน

บ่อกับน้ำฝนของตำบลคุชูดมีลักษณะเฉพาะ คือไม่ได้ผลิตจากโรงงานหรือเป็นถังสำเร็จรูป แต่หล่อขึ้นทีละปล้องด้วยฝีมือช่าง บ่อมาตรฐานมีเส้นผ่านศูนย์กลาง

ประมาณ 2 เมตร แต่ละปล้องสูงประมาณ 60 เซนติเมตร โดยทั่วไปจะก่อสร้าง 3-5 ปล้อง ขึ้นอยู่กับความต้องการใช้งานและระดับความสูงของหลังคา

การก่อสร้างเริ่มจากการประกอบแม่พิมพ์เหล็ก ก่อนหล่อคอนกรีตทีละชั้น เมื่อคอนกรีตแข็งตัวจึงต่อปล้องใหม่ขึ้นไปเรื่อย ๆ จนกลายเป็นโครงสร้างเดี่ยวที่แข็งแรง และทนทาน หากสภาพอากาศเอื้ออำนวย ช่างสามารถหล่อได้ประมาณวันละ 2 ปล้อง และใช้เวลาประมาณ 5 วันจึงจะแล้วเสร็จหนึ่งบ่อ

บ่อสามารถก่อสร้างได้ทั้ง แบบตั้งบนพื้น และ แบบฝังดิน แต่ส่วนใหญ่นิยมสร้างไว้ใต้ถุนบ้าน เพราะช่วยประหยัดพื้นที่ และรักษาอุณหภูมิของน้ำให้เย็นอยู่เสมอ

บ่อก่อสร้างแบบตั้งบนพื้น

บ่อก่อสร้างแบบฝังดิน

บ่อเก็บน้ำฝน : ความมั่นคงด้านน้ำของครัวเรือน

บ่อเก็บน้ำฝนแบบมาตรฐานขนาด 3 ปล้อง มีความสูงประมาณ 1.80 เมตร และเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 2 เมตร จากการคำนวณปริมาตรทรงกระบอก พบว่าสามารถเก็บน้ำได้ประมาณ 5.6 ลูกบาศก์เมตร หรือประมาณ 5,600 ลิตร

หากครัวเรือนมีสมาชิก 4 คน และใช้น้ำเฉลี่ยคนละ 50 ลิตรต่อวัน จะสามารถใช้น้ำสำรองได้ประมาณ 28-30 วัน จึงนับเป็นแนวทางที่ช่วยให้ครัวเรือนสามารถพึ่งพาตนเองได้ในช่วงที่ระบบประปาขัดข้องหรือเกิดภาวะขาดแคลนน้ำ อีกทั้งยังช่วยลดค่าใช้จ่ายในการซื้อน้ำ และเพิ่มความมั่นคงด้านน้ำให้กับครัวเรือน

แม้ว่าปัจจุบันระบบประปาจะครอบคลุมเกือบทุกครัวเรือนแล้ว แต่บ่อเก็บน้ำฝนยังคงมีบทบาทสำคัญในวิถีชีวิตของคนคูซูด ชาวบ้านจำนวนมากยังเลือกใช้น้ำฝนสำหรับอาบน้ำ ล้างหน้า และซักล้าง เพราะเชื่อว่าน้ำฝนมีความเย็น สะอาด และให้ความรู้สึกสบายกว่าน้ำประปา นอกจากนี้ บ่อปูนยังมีอายุการใช้งานยาวนานหลายสิบปี บางแห่งใช้งานต่อเนื่องมากกว่าหนึ่งศตวรรษ โดยต้องดูแลเพียงการล้างทำความสะอาดภายในบ่อเป็นระยะ

เสียงจากผู้ใช้งานจริง : คุณค่าของบ่อเก็บน้ำฝนที่ยังคงอยู่

คำให้สัมภาษณ์

“ทุกวันนี้ที่บ้านยังใช้บ่อเก็บน้ำฝนอยู่ เวลาฝนตกก็เก็บน้ำไว้ใช้สำหรับอาบน้ำ ซักผ้า และล้างจาน เพราะรู้สึกที่น้ำฝนเย็นและสะอาดกว่าน้ำประปา เวลาน้ำประปาไม่ไหลก็ไม่ต้องเดือดร้อน”

— พี่ดา ชาวบ้านตำบลคูซูด อำเภอสตึงพระ จังหวัดสงขลา

จากการสัมภาษณ์พี่ดา พบว่า บ่อเก็บน้ำฝนยังมีบทบาทสำคัญต่อการดำรงชีวิตของครัวเรือนในหลายด้าน ทั้งด้านการลดค่าใช้จ่ายในการใช้น้ำ การสร้างความมั่นคงด้านน้ำเมื่อระบบประปาเกิดการขัดข้อง และการเป็นแหล่งน้ำสำรองในช่วงฤดูแล้ง

ผู้ให้สัมภาษณ์ให้ความเห็นว่า น้ำฝนที่กักเก็บไว้มีคุณภาพเหมาะสมสำหรับการอาบน้ำ ซักผ้า ล้างจาน และการใช้งานภายในครัวเรือน เนื่องจากมีความเย็นและให้ความรู้สึกสะอาดกว่าน้ำประปา อีกทั้งการมีบ่อเก็บน้ำฝนยังช่วยลดภาระค่าใช้จ่ายในการซื้อน้ำ และเพิ่มความมั่นใจว่าครัวเรือนจะยังคงมีน้ำใช้ในสถานการณ์ฉุกเฉินหรือในช่วงที่เกิดภาวะขาดแคลนน้ำ

ช่างคนสุดท้ายกับภูมิปัญญาที่กำลังเลือนหาย

แม้ว่าบ่อเก็บน้ำฝนจะยังมีคุณค่า แต่สิ่งที่น่าเป็นห่วงยิ่งกว่าคือการหายไปของช่างผู้สร้าง

ช่างเอียดเล่าว่า การหล่อบ่อหนึ่งลูกต้องใช้แรงงานอย่างน้อย 2-3 คน อาศัยทั้งประสบการณ์ ความละเอียด และความแข็งแรง เพราะวัสดุมีน้ำหนักมาก และทุกขั้นตอนต้องใช้ความชำนาญเฉพาะด้าน

ปัจจุบันแทบไม่มีใครรุ่นใหม่สนใจเรียนรู้งานประเภทนี้ ส่งผลให้จำนวนช่างลดลงอย่างต่อเนื่อง จนช่างเอียดอาจเป็นหนึ่งในช่างไม่กี่คน หรืออาจเป็นช่างคนสุดท้ายในพื้นที่ที่ยังคงรับสร้างบ่อเก็บน้ำฝนแบบดั้งเดิม

คำบอกเล่าของช่างไม่ได้สะท้อนเพียงปัญหาการขาดแคลนแรงงาน หากยังสะท้อนถึงการสูญหายขององค์ความรู้ที่ส่งผ่านประสบการณ์ของคนในชุมชนมายาวนานหลายชั่วอายุคน

การลงพื้นที่ครั้งนี้จึงทำให้เห็นว่า บ่อเก็บน้ำฝนของตำบลคูขุดมิใช่เพียงสิ่งก่อสร้างสำหรับกักเก็บน้ำ หากแต่เป็นผลผลิตของภูมิปัญญาที่เกิดจากการเรียนรู้ธรรมชาติ การปรับตัวต่อข้อจำกัดของพื้นที่ และการพึ่งพาตนเองของชุมชน

ทุกปล้องของบ่อปูนสะท้อนเรื่องราวของความพยายาม ความอดทน และการเรียนรู้จากสภาพแวดล้อมของผู้คนในอดีต

ในวันที่วิถีชีวิตเปลี่ยนแปลง และช่างผู้สร้างเหลืออยู่เพียงไม่กี่คน คำถามสำคัญอาจไม่ใช่ว่า "บ่อปูนจะอยู่ได้นานเพียงใด" แต่คือ "เราจะรักษาภูมิปัญญาที่อยู่เบื้องหลังบ่อปูนเหล่านี้ไว้ได้อย่างไร ก่อนที่ช่างคนสุดท้ายจะวางเกวียนและเรื่องราวทั้งหมดจะเหลือเพียงความทรงจำ"

ผู้เรียบเรียง

นางสาวอาณิศา ต่อเส้าะ
นางสาวอนงค์นาฏ ศิริรักษ์

หัวหน้าโครงการ

ดร.พีรพัฒน์ โกศลศักดิ์สกุล

โครงการ

โครงการการขยายผลชุดความรู้การจัดการน้ำชุมชน
เพื่อลดความเสี่ยงน้ำท่วมน้ำแล้ง พื้นที่คาบสมุทรสงขลา
จังหวัดสงขลา

คณะกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อม
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
พ.ศ.2569